

LLASTRA, FÓSSIL ARQUEOLÒGIC AL PALLARS SOBIRÀ

Pujant pels grandiosos espadats roquers de les *Llastres de la Morta*, en el camí de Boí a la Vall d'Aran, m'havia preguntat més d'una vegada, en temps més feliços, d'on havia pogut venir aquest nom de ressonància italiana, en aquesta vall agresta dels Pirineus Centrals. Girant la vista encara s'entreveia el campanar escardalenc de la llunyana basílica de Sant Climent de Taüll, però fora d'allí no es veien més que serres inaccessibles, geleres penjades, corriols d'isards, i de tant en tant la fesomia ibèrica d'un traginer solitari o d'un pastor sorrut.

¿Cap a on ens havia d'orientar aquest mot ancorat en la toponímia d'unes terres tan primitives: cap al rócó, també arcaic, del Nordoest hispànic, o a la Península italiana, més antigament oberta a la civilització? En tots dos sentits es marquen pistes, però a Catalunya a penes en trobem rastre enlloc més. Al costat de *llastra* 'penya pendent' recollit per Aguiló a la Vall de Boí, només podem posar *llastra* 'pedra de llicorella' que mossèn Navarro va sentir ben a prop d'allà, a Ribagorça (1.ª Congr. Intern. de la Ll. Cat., 230). Més a l'Est, en el mateix Pallars, ja és mot desconegut¹ i ni el lèxic vivent ni la toponímia no permeten localitzar-lo enlloc més en terres catalanes, car el *Riu Llastres* de les serres a l'Oest del Camp de Tarragona té tot l'aire d'una reducció de *Riu Ullastres*. Tampoc no hi ha res a l'altre vessant dels Pirineus ni en tot Aragó.²

1. Per exemple a Aneu, en la Vall Ferrera. En el veí llogaret de Tor van dir-me que significava 'terror fangós', dada que em sembla sospitosa pel seu isolament.

2. Qui sap si té raó Krüger en creure que *lenastra* 'llosa' a la Vall de Vio (*Die Hochpyr.*, A, II, 79) resulta d'un encreuament del tipus LENA (FEW, V, 249a), ben representat a les valls aragoneses, amb un *lastra* preexistent; però naturalment no és gaire probable, perquè també es pot tractar d'un mer derivat de LENA.

En canvi, els pobles anomenats *Lastra*, *Lastras*, *Lastres*, *La(s) Lãstra(s)* o *Lastrilla*, són molts en el Nordoest d'Espanya: n'hi ha tres a la província de Lugo, dos a Astúries, un a Palència, quatre a Àvila, tres a Segòvia, quatre a Burgos i un a Santander, segons Madoz. I el mot és ben viu en aquesta zona. En el portuguès de *Tras os Montes* *lastra* «pedra larga, lagem, lanchão» (*RL*, V, 95; XIII, 119), «lâmina de pasta argilosa que se converte em telha» (Figueiredo), Minho *lastroada* 'pedrada', Bragança *lastrão* «base de pedra sobre que giram as galgas nos moinhos de azeite» (id.), gallec *lastra* 'gneis i micacites' (*BRAE*, XXII, 489), «lancha o piedra delgada», *lastrar* «enlosar, solar con lastras o losas algún sitio» (Valladares); d'altra banda, ja en terres de llengua castellana: Sanàbria *llastra* «piedra larga y aplastada, de forma irregular» (Krüger, *Dial. de S. Cipr.*, 63), Salamanca *lastro* «lancha, lastra», Sierra de Francia *lastrero* «cantera» (Lamano), Segòvia *lastra* «terreno abundante en piedras de mala calidad y poco a propósito para el cultivo» (Vergara), astur. (Colunga) *llastra* «laja» (Vigón), Almeria *lastra* 'llosa llisa i pendent, a muntanya', i, amb sentit suspecte, Albacete *lastra* «astilla de madera» (*RFE*, XXVII, 249); finalment base biscaí *lastra* «bloque de piedra delgada y larga» (Azkue).

És estrany, vista aquesta àrea tan extensa, que els meus copiosos despullaments i les riques fonts de què dispo, em permetin recollir tan poca documentació literària. Més ben dit, en català ni en castellà no n'hi ha poca ni molta, i en la tradició lexicogràfica castellana el mot apareix ben tard: no solament manca en el diccionari d'Autoritats i en els diccionaris bilingües dels segles xv-xvii, sinó que l'Acadèmia no registra fins al xix un article «*lastra*: lancha, piedra chata o extendida» (ja a l'edició de 1843), i abans solament es troba en el biscaí Terreros (cap a 1764). En portuguès també manca en els diccionaris dels segles xviii i xix, però abans es troben alguns que em semblen derivats d'aquest mot, encara que generalment es cregui que vénen del germanisme *lastro* 'llast, sorra o pedruscall que es posa a la cala d'una nau, com a contrapès': sobretot *lastrar* 'pavimentar', 'cobrir una teulada amb plaques', que ja figura en Fernão Lopes, a mitjan segle xv («uma grande e espaçosa ponte, *lastrada* de terra e d'area», cita de Cortesão), i en Pantaleão d'Aveiro, any 1593 («o telhado *lastrado* de chumbo», cita de Moraes); quant a *lastro* 'fons (del mar o d'un riu), sòl (d'una cova, etc.)', ja documentat en João de Barros, cap a 1550, es pot vacillar, i és difícil d'assegurar si tenen raó o no

els lexicògrafs que l'identifiquen amb *lastro* 'llast que es posa en el fons de la nau', puix que hi ha també el sentit 'base, fonament' (p. ex. d'una virtut)

Sigui com vulgui, els documents no literaris ens permeten assegurar que era un mot molt antic a la Península Ibèrica. Ja en un document de 853, del Cartulari de San Millán, es llegeix la localització *Ad Lastras*. Hubschmid cita també una escriptura de Sahagún, de 1048, i poden afegir-s'hi les dues següents, que ens mostren com el mot ja s'usava per a determinacions topogràfiques: «includit ... fonte Privati usque ad illa *lastra*, et per soma iera, et ad illos pedruecos de Sancti Cipriani», doc. de Santoña, de 927 («Bol. Acad. Hist.», LXXIII, 425), «en Tres Vales una terra de Sancti Stephani; en la *lastra* una terra de Sancti Stephani», doc. d'allí mateix, de 1210 (*ibid.*, LXXV, 342).

Però més antic encara, i d'ús molt més corrent és, a Itàlia, *lastra* «pietra con superficie piana, usata per lo più a lastricare strade», «un cristallo grande da finestra vetrata». Que la *lastra* és abans que tot una llamborda o llosa emprada per a pavimentar carrers i indrets semblants, ho proven moltes frases proverbials, com *ci ha consumato le lastre*, parlant de l'enamorat que es passeja pel carrer d'una dona, etc. Dialectalment el mot es troba en els Alps orientals (Comelico *lastra* 'superfície escarpada, pelada i pedregosa'), en els Abruzzi (a Campobasso 'pedra de batre cereals'), en el Sud (a Tarent 'vidre de finestra') i una mica pertot. De l'italià literari va passar a l'Engadina en el sentit de 'làmina de llauna que tanca un forn', i esporàdicament, i amb la mateixa procedència, apareix en un escriptor anglonormand de la fi del segle XII (*FEW*, III, 223a). Efectivament, és un mot antiquíssim a Itàlia, que com veurem ja apareix pels anys 830, i en molts altres documents de l'alta Edat Mitjana, reunits per Du Cange.

Pel que fa a l'etimologia, Diez (*Wb.*, 244), guiant-se per la semblança amb l'it. *pietra* «lastra di ferro o altro metallo»,³ provinent del grecollatí *EMPLASTRUM* 'emplastre', va proposar de mirar-lo com un simple duplicat d'aquest mot, amb pèrdua fonètica de la p. No era estrany que un fenomen tan inconcebible no causés escrúpol en temps de Diez, però ja ens admirem més en veure que Meyer-Lübke encara admetia aquesta etimologia (*REW*, 2863), sense altra objecció que dir

3. De vegades també de terra, fusta o vidre. I antigament es troba amb el sentit de 'llosa de pedra'.

que aquesta eliminació no estava explicada. I així és natural que tant jo (*BDC*, XXIII, 296) com Krüger (*Die Hochpyr.*, A, II, 79), Wartburg i Hubschmid (*FEW*, V, 196-7) ens neguéssim a acceptar la idea. Però solament aquest darrer lingüista ha provat fins ara de substituir-la per alguna cosa més o menys positiva, suggerint que ve d'un gal **LASTRA*, provinent de **LAK-STRA*, que per la seva banda seria derivat de l'hipotètic **LAKE*; un altre derivat d'aquest seria **LAK-SKA*, del qual vindria el port. i cast. dial. *lasca*; això últim, però, és evidentment impossible, no solament perquè és el mateix mot que el cat. *llesca* 'tallada prima (de pa, etc.)' i la seva vasta família gallo i ítalo-romànica, que tothom està d'acord a fer venir d'una altra banda, sinó perquè el sentit del mot, àdhuc en portuguès i castellà, no es, com ell creu, 'llosa de llicorella' o 'fragment de pedra', sinó 'llesca', 'estella', de qualsevol material (veg. l'article corresponent del meu diccionari etimològic castellà).

El treball de Hubschmid és meritori i jo mateix n'he tret algunes dades importants, però quant al gal **LAKE*, no són gaire segurs els fonaments d'aquesta base hipotètica, solament fundada en un mot francoprovençal i piemontès, que no és inequívoc fonèticament, i en una correspondència suposada amb el gr. *πλαζή* 'plana', 'plaça'; és un mot desconegut del celta insular, i l'altra base que li assigna — port. *lagem*, b. llatí ibèric *LAGENA* 'llosa' — és decididament falsa, puix que aquest té -G- originària, i si bé és realment cèltic prové d'un mot molt diferent, avui conservat en el País de Galles en la forma *llain* 'làmina, fulla de metall' (veg. la demostració completa en el meu diccionari, article *laja*). La base **LAKE*, doncs, trontolla, i és evident la imprudència d'aixecar una altra audaç construcció damunt de fonaments tan pimirats.

Sobretot, l'àrea del tipus *lastra*, limitat a Itàlia i al Nord Ibèric, és ben singular per a una relíquia gàllica, i gens tranquil·litzador de cercar un origen cèltic a un mot que manca totalment a la Gàllia transalpina i àdhuc a la cisalpina. És veritat que Hubschmid deriva de **LASTRA* el valesà *lafra* 'llamborda', completament isolat, admetent que **LASTRA* vagi passar dialectalment a **laθra* en el gal tardà; per banda el trentí i dolomític *lasta* 'llosa de pedra', i Brescia i Valvestino *lasa* (*laso*) vindrien d'una variant morfològica **LAK-STA*, amb evolució fonètica a **LASSA* en la dita etapa idiomàtica. Atrevides combinacions. Encara que el pas romànic de *str* a *fr* no sigui possible en les dues localitats valesanes en qüestió, és normal en tot cas en parlars francopro-

vençals veïns, i res no ens priva de suposar que el valesà *lafra* sigui una importació recent de l'it. *lastra*, alterat en la seva fonètica en passar per les zones intermèdies. És ben clar que l'isolament absolut del mot en galloromànic invita a considerar-lo italianisme. I les formes citades de Brescia i del Trentí també han d'ésser alteracions degudes a alguna contaminació o altra causa moderna.

Més important que especular sobre tals variants locals, em sembla d'establir bé l'ambient lingüístic a què pertany *lastra*. Transcriu el més antic exemple italià, en el qual es tracta de la construcció d'una església: «jussu Pontificis, nocte una, tanta allata sunt omnia paramenta: calces et latercula, petras et bisalos, lapides et ligna, columnas et *lastras*, arenam et sabulos...», en una hagiografia escrita per Agnellus, bisbe de Ravenna, pels anys 830 (Muratori, *Rerum It. Script.*, II, I, 106b). Al mateix ordre d'idees pertanyen els testimonis aplegats per Du Cange: «tabula lapidea vel bractea tenuis, quo modo secari solent marmora ad pavimentum vel ad parietes inducendos», «apririi fecit altare praedictum et arcam magnam ultra communem staturam, in ipso sub una *lastra* marmorea positam», «*lastrum*: basis seu pes columnae»; i vegeu en Tommaseo testimonis romànics semblants, des del segle XIII, en gran quantitat.

Doncs, és ben clar que a Itàlia *lastra* no és un mot topogràfic, arrapat al terror, sinó un terme pertanyent a l'ambient culte de la construcció de basíliques i sepulcres religiosos. No és que això provi, incontestablement i per si sol, que el mot no és pre-romà, però vist que per la seva àrea no té probabilitats una hipòtesi cèltica, i que a penes podríem trobar un substrat pre-romà comú al Centre i Sud d'Itàlia, i al Nord d'Ibèria, convé mirar si hi ha possibilitats romanes o post-romanes. Ara bé, al costat de *lastra* es troba *lastricare* 'pavimentar amb *lastrè*', el qual, com avui sabem, deriva de *lastrico* 'paviment', i aquest per la seva banda prové del llatí vulgar *ASTR/CUM, grec vulgar ἀστράκων, gr. ἄστρακων, 'paviment que es feia amb testos o bocins d'atuells' (d'on vénen també l'alem. *estrich*, el cast. ant. *ástrago*, etc.). Però si vora PETRICARE hi havia PETRA, vora *rampicare* hi ha *rampa*, *brancicare* al costat de *branca*, *sbarbicare* al costat de *barba*, *nevicare* al costat de *neve*, i així *rosicare*, *zoppicare*, *morsicare* i tants d'altres, ¿no era natural que de *lastricare* es tragués un *lastra* per tal d'anomenar «le pietre da lastricare»? Tant més que ací teníem *piastra*, sinònim de *lastra*, per a orientar una formació en aquest sentit.

Jo no dubtaria pas a donar aquesta etimologia per segura si no causessin un cert escrúpol les formes ibero-romàniques. Per una banda, a la Península Ibèrica hi ha *ástrago* i la seva família, germana i sinònima de l'it. *làstrico*, però no coneixem una variant hispànica amb la *l*-aglutinada, ni un verb corresponent del qual es pogués treure fàcilment *lastra*. Potser seria menys arriscat suposar-ho que imitar Hubschmid en les combinacions pre-romanes que li he criticat; però així i tot em semblaria imprudent.

En canvi, considero lícit d'admetre un manlleu primerenc del *lastra* italià per part dels constructors d'esglésies hispànics. Notem que la comarca de l'Alt Pallars on avui trobem *llastra* és justament la zona de més densitat de les primitives pintures romàniques, amb els seus admirables frescos d'influència bizantina, presidits pel grandios Pantocràtor de Taüll, i amb tot un art primitiu però farcit de reminiscències orientals, que bé poden assenyalar precisament cap aquella Ravenna mig grega del segle IX, on la paraula se'ns fa trobadissa per primera vegada. És casual? O ¿hem de creure que foren els arquitectes i pintors italians o els seus deixebles de Catalunya els qui ensenyaren als pastors pallaresos aquest mot foraster? Un altre focus d'expansió del mot, segons deduïm de la seva àrea actual i dels exemples antics, semblen haver-lo constituït la Basílica de Compostela i els monestirs lleonesos, on hi ha també influències orientals i itàliques. Altrament, en matèries eclesiàstiques a penes cal justificar la possibilitat d'introducció d'un terme provinent de la Roma papal, i la pobresa d'Espanya en els temps primitius de la Reconquesta obligaria ja a suposar que molt de l'art de construir esglésies devia tornar-se a aprendre de Roma. L'única dificultat rau en el fet que a Espanya els exemples antics que he esmentat no es refereixen a la construcció, sinó que apareixen com a denominacions topogràfiques. Caldrà sospesar la possibilitat que a la Península Ibèrica el mot sigui d'un altre origen que a Itàlia, i potser pre-romà, malgrat tot. No seria el primer cas d'aqueixes coincidències.

Tanmateix observem que no escassegen els testimonis hispànics de *lastra* com a pedra de pavimentar (vegeu més amunt); recordem que el hiatus geogràfic aragonès entre l'àrea gallego-lleonesa del mot i l'àrea catalana és molt menys favorable a un origen ibèric que a una importació itàlica amb focus diferents; i pensem que si la *llastra* era una pedra plana, no ens ha d'estranyar gaire que els notaris eclesiàstics

apliquessin aquest terme a les pedres de la mateixa forma, fins i tot quan eren naturals, i encara més en donar les afrontacions del terme d'una església o de les propietats d'un monestir. I se'm concedirà que si la importació primerenca de l'it. *lastra* a la Península Ibèrica no és absolutament segura, almenys ha de considerar-se possible, i versemblant per tant l'etimologia que he proposat.

JOAN COROMINES

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
University of Chicago.